

«БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ» ДАНТЕ

«Крізь мене йдуть до міста мук найтяжчих...», — рипить пекельна брама, і два поети, Данте і Віргілій, відправляються в дивовижну мандрівку. Чимало побачать вони на своєму шляху. Пройдуть вони повз пишний замок, облитий ясним світлом, де перебувають славетні герої старовини, побувають у страшному підземеллі, в якому караються грішні душі, потраплять до пекельного міста Діте, дійдуть до самого осередку землі, де в льодовій скелі терпить найтяжчу муку сам Люцифер, пан і в'язень цього світу страждання.

Ще до них у потойбічних світах побували й інші герої. Щоб дізнатися про свою долю, викликав душу померлого віщуна Тіресія велемудрий Одиссей. Від свого покійного батька Анхіза довідався про майбутнє славного Риму Еней, герой Віргілієвої «Енеїди». Цілу низку сюжетів дає нам і середньовіччя. Ще в IV сторіччі з'явилося так зване «Видіння Павла», започаткувало розвиток цілого кола ірландських легенд про відвідини Пекла та Раю. Вже в XII сторіччі було написано славетне «Видіння Тунгдала», герой якого після своєї смерті потрапив до Пекла, однак повернувся на землю, щоб оповідати людям про неодворотність Божої відплати.

Серед цих оповідей, або так званих «візій», поема Данте посідає особливе місце. Попередники Поета, античні співці, використовуючи цей сюжет, пов'язували його з мотивом пророцтва, намагаючись перевершити обмеженість людських знань про майбутнє. Християнські автори відкривали завісу невідомого, щоб нажахати людину ницістю її гріховного існування. Все це є і в «Божественній комедії» Данте. Однак є і дещо своє, неповторне. В листі до правителя Верони Кангранде делла Скала Данте пише: «Ціль поеми — вирвати людей, живущих нині, із стану мізерії і привести до стану щастя. Той вид філософії, який у поемі є керівним, це етика, бо ж поема написана і в цілому, і в частинах не для споглядальних цілей, а для дії». І далі: «Предмет поеми — людина, що силою своєї волі, через заслугу або незаслугу, підпа-

дає справедливий відплаті або карі». Саме про людину, про її поривання до щастя, її мізерність та її велич і розповідає славетна поема.

«Божественну комедію» було написано в 1307—1321 роках. Це був час, який в історії культури дістав назву Передвідродження. Зростає інтерес до людської особистості, до її земних радощів і сподівань. Поступово починає формуватися новий гуманістичний тип мислення, остаточне становлення якого буде пов'язане з добою Відродження. Однак віра в необмежені можливості людської природи, в неповторність людської індивідуальності зароджується саме тепер. Цей процес і відтворює геніальна поема Данте, що є одночасно синтезом середньовічної культури і прологом до культури Відродження. «Данте являється найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Вся культура, всі вірування, всі муки та надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно як людина геніальна він усім своїм єством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минувшині», — стверджує І. Франко, шанувальник і дослідник Дантової поезії.

Ця своєрідна двоїстість знаходить свій відбиток і в художній манері Поета. Данте назвав свою поему «комедія» за усталеними середньовічними канонами: так називали тоді твори, які починалися сумно, а закінчувалися щасливо. Епітетом «божественна», тобто «прекрасна», поему наділив перший біограф Данте, автор славетного «Декамерона» Дж. Боккачо.

Композиція поеми є складною і одночасно довершеною. За її основу Данте бере цифру «3» та похідні від неї. Відомо, що уявлення про магічне значення чисел існували з прадавніх часів. Ще з дитячих казок ми пам'ятаємо трьох братів, три шляхи, які відкриваються перед героєм... Майже в кожній язичницькій міфології є образ світового дерева, будова якого мала відтворювати структуру космосу. І знову зустрічаємо цифру «3». Коріння дерева — потойбічний світ. Стовбур — Земля, гілля — Небо. Потрійним є і вимір часу: минуле — сучасне — майбутнє. Або: предки — сучасники — нащадки. За часів середньовіччя магічний зміст цієї дивної цифри розширюється, поєднуючись із святою Трійцею. Як символ всього, що має своє становлення, розвиток і завершення, «трійка» надзвичайно пасувала до задуму поета. «Божественна комедія» поділена на три частини (кантики) — «Пекло», «Чистилище», «Рай». Кожна частина має 33 пісні, написані терцинами (потрійна рима). З трьох рядків складається кожна строфа. Разом із Вступом кількість пісень в поемі сягає, таким чином, числа 100. Квадрат десяти символізує тут абсолютну довершеність.

Прикладів використання символіки чисел у «Божественній комедії» чимало: у Поета три проводирі по потойбічних світах —

Віргілій, Беатріче і середньовічний філософ-містик Бернар Клервоський. Він зустрічається в лісі з трьома звірами, три обличчя в Люцифера, троє сходів ведуть до брами Чистилища тощо. Однак автор не просто наслідує середньовічну літературну традицію з її алегоризмом та схильністю до абстрагування. Перед нами особливий художній всесвіт, створений уявою поета. Власне, кожен майстер художнього слова є творцем поетичних світів. Данте, однак, є ще й поетом геніальним, що поєднує пристрасність почуттів з суворою логікою геометра. Своєю реальністю його космос змагається із світом, що оточує людину. Тут сходить і заходить сонце, сяють зорі, течуть ріки. Ми відчуваємо подих вітру, задушливий в Пеклі, освіжний в Чистилищі, дотикаємо шорсткості поверхні пекельних уступів.

Ця надзвичайна конкретність є притаманною навіть Дантовим алегоріям. У тому ж листі до Кангранде делла Скала Поет підкреслює: «Смисл поеми багатозначний, моральний і анагогічний, тобто надсмисловий, такий, що вище смислу». Кожен твір — твердить Данте — має чотири смисли: буквальний, алегоричний, моральний і анагогічний. Згадаємо першу пісню поеми. Герой опиняється в густому пралісі. Шлях до рятівного пагорба, що ним кінчається страшна долина, Поетові заступають три звіра: пантера, лев і вовчиця. Перед нами одразу розкривається химерний світ багатозначності Дантових образів. Три звірки, виходячи з морального змісту, це є людські пороки: любовстрастя, гордість і корисливість. В алегоричному плані пантера має означати флорентійську республіку, лев — правителів-тиранів, а вовчиця — папський престол. Найширшим є, проте, анагогічний символ: це сили зла, що перелиняють людині шлях до досконалості. І все ж, якою вражаючою є картина страшної лісової хащі, в якій заблукала самотня людина! Образи Данте живуть і поза алегоричним змістом, який вкладає в них Поет. Ким є, наприклад, Беатріче? Заступницею Поета перед Богом, що намагається врятувати його душу від спокус несправедного життя? Втіленням божественної мудрості, чи, може, прекрасною донною, красу якої Данте оспівував у своїх славетних канцонах? Ця ж багатозначність характеризує і образ Віргілія. Він є улюбленим Поетом автора «Божественної комедії», філософом, четверта еклога якого за середньовічними уявленнями провістила Христа, і одночасно алегорією людського розуму. Має цей образ і свій драматичний мотив. Віргілій позбавлений надії наблизитись до лицезріння Божества, тому таким сумом сповнюється його душа наприкінці мандрівки.

Якщо уявити собі складний каркас грандіозної Дантової споруди, він нагадає нам готичні собори середньовічної Європи з їх пануванням вертикалі, витонченим декором, нервовою спрямованістю до вічного, абсолютного. Космографія «Божественної комедії» спирається на уявлення середньовічної науки про будо-

ву космосу та теорію давньогрецького вченого Птолемея. В центрі всесвіту знаходиться нерухома Земля, навколо якої рухається небо, що складається з дев'яти сфер. Є ще десяте нерухоме небо, Емпірей — обитель Божества. Навпроти престолу Троїці на землі розташовано Єрусалим з Голгофою, де було розп'ято Спасителя людства. То є центр Землі. Пекло, яке має форму зрізаного конуса, знаходиться в земних глибинах. Коли частина ангелів на чолі з Люцифером повстала проти Бога, падшого янгола було скинуто з неба. Він увійшов у землю і застряв там, а від його падіння утворилася воронка, що стала Пеклом. На протилежному кінці цієї ж лінії на поверхні землі розташована висока гора Чистилища. Незважаючи на застарілість наукових уявлень, на які спирався Данте, ця картина своєю довершеною симетричністю вражає й сучасного читача. А щодо застарілості... Деякі дослідники нашого століття, до речі, намагаються зблизити космологію Данте з неевклідовою геометрією та загальною теорією відносності (наприклад, П. Флоренський у роботі «Позірності в геометрії»).

Ким же був творець цього дивосвіту? Народився Данте Аліг'єрі в травні 1265 року у Флоренції. Місту на річці Арно судилося стати батьківщиною багатьох славетних італійців. З Флоренцією пов'язане життя Франческо Петрарки, Джованні Боккаччо, живописців Джотто, Мазаччо, Сандро Боттічеллі, скульптора Донателло. У флорентійській церкві Сан Лоренцо зводить усипальницю рода Медичі геніальний Мікельанджело. Тут було створено й уславлену «Мону Лізу (Джоконду)» Леонардо да Вінчі.

У цьому місті-легенді проходять дитинство та юнацтво Данте. Невдовзі завершилась боротьба гвельфів і гібелінів. Однак відгомін запеклих політичних суперечок ще лунає на вузьких вуличках старої Флоренції. Родина Данте належала до партії гвельфів, яка орієнтувалася на папство, виступаючи проти гібелінів, прихильників імперської влади. Молодий Данте, однак, мало цікавився політикою, віддаючи перевагу наукам і поезії. Навчався він, ймовірно, в школі правознавства в Болоньї. Про його високу освіченість ми можемо судити, читаючи «Божественну комедію», яка є справжнім компендіумом знань того часу.

У 1292 році Данте створює свою поетичну збірку «Нове життя», написану в дусі школи «солодкого нового стилю». Це — історія юнацького кохання, пристрасного і цнотливого, щасливого і трагічного водночас. Фабула книги є досить прозорою. Дев'ятирічним хлопчиком Данте вперше побачив майже роком молодшу від нього Беатріче, витончена краса якої вразила чутливе серце майбутнього поета. Вже юнаком він зустрів її в церкві, крадькома милуючись вродою прекрасної донни. В цьому коханні для Данте все є важливим: погляд коханої, її легка хода, тендітна постать, наче огорнена присмерковим серпанком. Цілу гаму по-